

*RÓMAI KÖLTŐK A 18-19.
SZÁZADI MAGYARORSZÁGI
IRODALOMBAN*

VERGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS

Szerkesztette
Balogh Piroska – Lengyel Réka

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet

Budapest, 2017

„HORÁTTZAL EGGYET ÉRTEK”

CSOKONAI ÉS A MAGYAR
BORDALHAGYOMÁNY VÁLTOZÁSA¹

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Azt, hogy milyen tényezők határozzák meg egy nemzetközi, populáris dalműfaj helyi változatait, aligha lehet teljes bizonyossággal felderíteni, annyiféle hatás együttes jelenlétével számolhatunk. Bármilyen szövegtípusról legyen szó, érdemes megfigyelnünk, hogyan szinkretizálódnak egyes motívumok, hogyan szűrődnek együvé, hogyan kelhetnek például egyszerre antik és nem antik benyomást. A bordalok – vagyis az ivást nemcsak az elhangzásuk antropológiai helyzeteként, hanem vezértémájuként is kibontó alkotások – vizsgálata e téren számos tanulsággal szolgál. A témakör társadalmi üzenete ugyanis nagyon változatos mind a nemzetközi, mind a magyar hagyományban. E helyütt nem lehet célunk a műfaj teljes történeti poétikai seregszemléje, ám mielőtt szorosabban vett témánkhoz, két Csokonai-vershez közelítenénk, célszerű áttekintenünk a fő erővonalakat.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló előadás az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával, az írott változat az MTA *Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820* Lendület-kutatócsoport keretében készült.

I. NOÉTÓL TOKAJIG

Tinódi Sebestyént idézve: „Én beszédem az Noéról kell elkezdennem”. Az özönvizet (!) legyőző ősatya egyben az első szőlőművesként, majd az első részegként jelenik meg a Bibliában. E kettősség antropológiai szempontból is tanulságos. A mértékletes borfogyasztást az ókori, a középkori és a kora újkori emberek bizonyos értelemben szükségletnek tekintették, s társadalmi kódja (sőt eredendően „a bor hieriatikus maszkja”)² is eltér a későbbiektől. Többnyire nem a luxus körébe tartozott, inkább a védőital szerepét játszotta. A *Bor és víz vitája*³ típusú szövegek mögött bizony főként egészségügyi okok húzódnak meg, s a bor okozta mámor és öntudatvesztés kisebb veszélynek tűnik, mint a fertőzéseket hordozó, akár életveszélyt jelentő víz fogyasztása. (Ennek mértéke természetesen különböző lehetett a tiszta erdei források és a falvakon-városokon átfolyó kanálisok vagy nagyobb folyók higiénés viszonyait, illetve az árvízveszélyt tekintve.) A „tiszta forrás” képe helyett ezért gyakori a bor mint megtisztult víz képzete.

A középkori felfogást megalapozó biblikus világképben tehát a bor jórészt közönséges fogyasztási cikk volt, gyakran viszont a bűn és a kicsapongás kelléke, mint már Noé történetében láthattuk. Épp ezért emelkedik ki e jelenetek sorából az Ábrahámnak bort és kenyeret nyújtó Melkizedek (Krisztus-párhuzam!),⁴ az Újszövetségből pedig a kánai menyegző, illetve az utolsó vacsora története, ám ezek kivételek, hiszen *megszentelik* a bort, amely a materiális víztől a spirituális magasságba emeli a lelket. Az utóbbi ráadásul (elvonatkoztatva az eucharisziától) feltehetőleg az egykorú hellenisztikus rítusok hatását is tükrözi, egyetemes animizmusával. Ez a felfogás az Újszövetségben tehát némiképp

² JÁNOS István, *Bacchus hegyalja színpadán = Mindenes gyűjtemény I: Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2005 (Artes Populares, 21), 75–92, itt: 80.

³ Pl. *De conflictu vini et aque (Denudata veritate) = Carmina Burana: Die Lieder der Benediktineurer Handschrift. Zweisprachige Ausgabe, Anmerkungen, Nachwort* Günter BERNT, München, Tausend Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985², 193. sz., 574–583. A magyarországi iskolai színjátékhagyományban is állandó téma volt ez a *certamen*-típus, többnyire Bacchus ábrázolásával, vö. PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A bor a régi magyar színpadon = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 413–425, főként: 419–525.

⁴ JÁNOS, *i. m.*, 80.

szembefordul az Ószövetség „közönséges”, profán borkultúrájával. A bor élvezete más esetekben többnyire pogányságra, erkölcstelenségre, eltévelyedettségre, sőt sebezhetőségre utal (lásd pl. a részeg, vágyai rabjává lett Holofernesz alakját). „A bor gúnyolódik, ami részegít, az lármáz, senki nem lesz bölcs, aki tántorog tőle” – figyelmeztet a Példabeszédek Könyve (20, 1). Másutt: „Ne nézd, milyen piros színben játszik a bor, azt se nézd, hogyan csillog a serlegben, hiszen olyan könnyen megissza az ember, végül aztán megmar, akárcsak a kígyó, és mérget fecskendez, úgy, mint a vipera” (23, 31–32).

A középkori latin vágáns költészet jelentős közvetítő-átstrukturáló szerepet játszik az ókori és bibliai motívumok popularizálásában; a szerzők jórészt ezeket építették be saját bordalaikba és ivónótáikba is. Művelői leendő klerikusok voltak, a középkori társadalom ifjú elitje, s a vágáns dalok ilyen módon ellenkultúrát, paródiát képeztek a vallásos világrenddel szemben. Hiába lettek ők később egyházi, esetleg világi tisztviselők, a diákkévekben még ehhez képest *fordított* értékrendben is megnyilatkozhattak. Az egyetemi ifjúság nemzetközi költészete sokak szerint a reneszánsz és a reformáció társadalomkritikájának „előszobája” volt, ahol olyan vallás- és császárellenes szólamokat, frivol dalokat engedhettek meg maguknak, amilyeneket aztán soha a további életükben. Az egyre gazdagodó, túlnyomórészt latin verstermést sok évszázad hasonló diákközösségei csiszolták tovább, s ez az örökség sok anyanyelvű közköltészeti műfaj előképét hordozta.

Ez a latin „szellemi laboratórium”, amely megtűrte e kihágásokat, valóban az elit értelmiségiek mulatságát szolgálta, hiszen a benne megbúvó intertextuális utalásokat is csak ők értékelték. A versek parodisztikus szándékát tovább élesítette, ha liturgikus szövegek vagy dallamok kerültek hangsúlyosan profán közegbe. A Bacchushoz szóló refrénes ivónótát (*Bacche bene venies*) például nemcsak a *Carmina Burana*-ban olvashatjuk, hanem rövidebb változata egy korabeli liturgikus drámában, a *Dániel-játékban* is felcsendül, méghozzá Dareiosz perzsa király mulatságán.⁵ Sőt, talán épp ez lehet a vers eredeti formája (értsd: az antihősök, a duhaj pogányok önleleplező kardala), s innen veszik át a diákok saját közösségük használatára, immár hangsúlyo-

⁵ *Carmina Burana*, i. m., 200. sz.; *Carmina Burana: Lateinisch-deutsche Gesamtausgabe der mittelalterlichen Melodien mit dazugehörigen Texten [...]*, übers. René CLEMENCIC, Michael KORTH, hg. Michael KORTH, München, Heimeran, 1979, 197.

san Bacchusnak hódolva. A bor ugyanis sokféle élvezetre gyűjt, s általa megszállja a lelket Bacchus szelleme – így leplezetlen tabusértés-ként énekelhettek erről a máskülönben középkori, aszketikus-sztoikus világképben nevelkedő diákok. A vágáns hagyományban többféle tetten érhető ez a görbe tükröt állító, profanizáló vagy átköltő szándék, gondoljunk csak a *Szerencsejátékosok miséjére* (*Officium lusorum*), a *Szent Márka evangéliumára* vagy a még századokig variálódó „Bacchus-liturgiára”. Némi sarkítással e közegeben az a deviancia, amit a bor túlzott fogyasztása jelent, egyfajta lírai önértelmezés része lehetett. A bordal műfaja gyakran árnyaltabb poétikai lehetőséget rejt, mint gondolnánk. Egyházi dallamok morzsalékaiból született például az *In taberna quando sumus* kezdetű ének, s épp azt mondja ki, nyomatékosan hangsúlyozva: a bor előtt egyenlők vagyunk, a bor mindenkié. Nem más ez, mint a moralizáló haláltáncok kiforgatása, ahol a világból való kilépést nem az elmúlás, hanem a bor parancsszava jelzi, s így egy osztársadalmi vazallusrendszer részeként „iszik császár, iszik szolga”. A homológ sorokból-strófaból is építkező kocsmadal nagy hatással volt a következő korok populáris kultúrájára, gondoljunk csak Pázmándi Horváth Endre híres bordalára – amelyet Jókai is idéz az *Eppur si muove* című regény *Csittvári krónikáról* szóló fejezetében,⁶ akárcsak Arany János a jórészt debreceni emlékeket megőrző *Dalgyűjteményben* (1874)⁷ –, továbbá Petőfi *Kördal* című versére, amit a reformkori hazafias bordalok paródiájaként írt, természetesen a vágáns hagyomány jóízű feltámasztásával.⁸ Az eredeti középkori ének töredékét is feljegyezték ekkoriban Debrecenben, amely valamilyen módon túlélte az évszázadokat (bizonyára külföldi egyetemekről hozták haza a peregrinusok; egyelőre nem valószínű, hogy észrevétlenül vészelté át a változó korokat a magyar hagyományban).⁹

⁶ SZIGETI Csaba, *Egy lehetséges kis magyar irodalomtörténet: a Csittvári krónika filológiája* = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 5, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2017, 219–251, itt: 249–250.

⁷ *Cholera-dallá alakult változatának kiadása: Arany János népdalgyűjteménye*, közzeteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai, 1952, I. 51. sz.

⁸ CSÖRSZ Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226, itt: 215–216.

⁹ CSÖRSZ Rumen István, „*Vinum facit rusticum optimum latinum*”: *Latin bordalok a XVI–II–XIX. századi magyar közköltészetben* = „*Nem súlyed az emberiség!*”... *Album amicorum*

A magyar irodalomból a korábbi évszázadokban (az 1478 körüli *Magyi-kódex* Archipoëta-másolatát leszámítva) teljesen hiányzik a bordal, még az enyhébb, Nyugaton megengedett, megszokott formái is. *Archipoëta gyónása* ugyancsak a komoly gyónás és önvizsgálat paródiájaként, karnevalizációjaként fogható fel inkább, semmint a későbbi bordalok műfaji előképeként. Tinódi *Sokféle részögösről* című részegsorolója (1548)¹⁰ kimondottan morális célú példázat a bor káros hatásáról, az *Udvarbírákról és kulcsárokról* pedig nemcsak a hálátlan tisztartókról, hanem egyben a rossz borról is szóló átokvers, a társadalmi kódra adott válasz, hiszen „Sebők deáknak nem úr hírével бүdös bort adának”.¹¹

A szerény számú korai magyar bordal és ivónóta *külső* hatásokat tükröz. Miskolci Csulyak István *Jocoseriuma*¹² láthatólag egy olasz dalt követ, fallallázik, s ezt a hangnemet próbálja ki magyar versben. A jelen élvezetére kacsint a bizonytalan jövő helyett¹³ – meglehet, hogy ez nála is horatiusi hatás. Teljesen ártatlan multság benyomását kelti, amelyet a lelkész is megverselhet, noha a 17. század végi *Szentsei-dalokönyv* mesterségcsúfoló strófái jelzik, hogy a közönség előbbutóbb kiterjesztette másra is.

Az ivás: műfajkontamináló helyzet. A későbbi tusok (rövid, pohárköszöntő szerepű dalok-rigmusok) jelzik, mi minden tapadhat össze: korhelydicsekvés és -csúfolás, vénasszony-, vénlány- és asszonycsúfolás, káromkodás, quodlibet vagy akár halandzsa, asztali áldás és átok stb. Az 1670-es években feljegyzett *Hallad-e, pendítsd az lantot*,¹⁴ illetve annak egyfajta továbbköltése Esterházy Páltól (*Palas s Ester ked-*

Szőrényi László LX. születésnapjára, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 349–358, itt: 352–353.

¹⁰ A versről és annak szerkesztői módosításairól legújabbban: PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pannónia Könyvek, 2014, 196–205.

¹¹ TINÓDI Sebestyén, *Krónika*, s. a. r. SUGÁR István, SZAKÁLY Ferenc, Bp., Európa, 1984, 506.

¹² Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei, s. a. r. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1960 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 2), 19. sz.

¹³ „Fekete kenyér mostan többet ér, / Hognem sült kappan, tegnap kit láttam”.

¹⁴ *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3), 127. sz.

ves tánca)¹⁵ a lakodalmi vagy más együttlétek szokásforgatókönyvét adja elő, nem pedig a multság dicséretét, tehát burkoltan mégiscsak didaktikus szöveg.

A borivó személy a hétköznapi mérték fölött mindig deviáns, mindig korhelyként jelenik meg. Ebrietas és a Pauper sceleratus szövegei a *Névtelen Comico-Tragoediában*, majd a 18. századi iskoladrámákban mindig önleplező karakterűek. Ezek folytatói a közköltési korhelydicsekvők, pl. *Kilenc fiam, kilenc lányom (Elittam már hat ökröcskét)*,¹⁶ *Kimentem én a szőlőbe*,¹⁷ e műfaj gazdag reformkori utóéletét például Petőfi szatirikus bordalai jelzik (pl. *Szomjas ember tűnődése*).

Magáról a borról szólni ilyen közegben tudatosan vállalt kitérőt jelent a műfaj szabályai alól. Ebben az antik minta többet segít, mint a vágáns előzmények, kivéve a bor és víz vitája parafrázisait, esetleg az egyes borfajták-borvidékek összehasonlítását, amire szintén akad példa Horatiusnál.¹⁸ Nem véletlen, hogy a legkorábbi 18. századi bordalok inkább ebből a diákos, közösségi irányból érkeznek: *Vizet, pajtás, te ne igyál* – benne mesterségcsúfoló strófák (1730/60-as évek),¹⁹ az Archipoëta-gyónás újraírásai férfi vagy női szereplőkkel: *Nékem egy szép gondolatom ütközött eszembe*,²⁰ *Meum est propositum / Vinus, vina, vinum / Fertur est conviviiis* (ennek Pálóczi Horváth Ádám és Ráday Gedeon fordítása-átköltése is terjedt, a legismertebb anonim változat: *Hogyha én ma egy oly pincébe lemászok*).²¹ Ezek mintegy egymást erősítve bukannak fel a kéziratokban és a ponyvákön, ébren tartva a témát.

¹⁵ Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 139. sz.

¹⁶ *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 50. sz.

¹⁷ Uo., 26. sz.

¹⁸ Horatius többnyire a falernumi bort dicséri. Saját borát viszont „szabin vinkó”-nak, életmódját pedig egyszerűnek, vidékiesnek állítja be Maecenashoz írt egyik ódájában (I, 20).

¹⁹ RMKT XVIII/8, 1. sz.

²⁰ *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, mts. CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 20–21. sz.

²¹ Bővebben pl.: CSÖRSZ, „*Vinum facit...*”, i. m., 350–352.

Másik fő minta- és hatásterületként rajzolódik ki a nyugat-európai, jórészt szintén vágáns gyökerű társas dalkultúra. A 17. században még jószerével német, kisebb részben olasz dalimport kínálata a 18. században kiszélesedik, s egyre nagyobb szerepet kap például a francia közdal (*vaudeville*), amellyel 1823-ban Kultsár István végső soron joggal rokonította Amade László és a névtelen dalköltők műveit.²² E francia műfajokra a refrénes, heterometrikus vagy heteromorf szerkezet, a könnyed strofikusság, szatirikus vagy humoros szándék jellemző – tehát nem annyira tartalmi, mint formai kategória. A szerelmi tematikát ritkán érintik, inkább a „mulatsági dalok”-at képviselik (már a műfaj atyjaként kikiáltott, talán fiktív személyt rejtő Olivier Basselin munkái is). Mind Nyugat-Európában, mind a magyar közköltészetben ide tartozó alműfajt jelentenek az ábécé-dalok, néha játékos makaronizmusok (pl. *Minden nap, minden nap jó borral kell élni / Omni die, omni die vinum est bibendum*),²³ a tusokat pedig gyakran színezik proverbiális beszúrások (pl. *Szabad a patak, de nem a palack*).²⁴

Mindehhez képest a horatiusi-anakreóni bortalok világa igen csak eltér, bár láthatólag finoman beépülhet a magyar hagyományba. Az antik tematika elvegyül a más habitusú szövegekkel, különösen a 18. század végén, a 19. század elején. A döntő különbség, hogy a bor nem feltétlenül csak a társasági szórakozást szolgálja, hanem az egyéni lélek felüdülését és búfelejtését is, s a *combibitas*, az „együttivás” helyett (ami ráadásul a középkori magyar jokulátorok, mulattatók egyik névadója volt)²⁵ egyre individuálisabb szerepet kap. A borús jövővel nem törődés horatiusi üzenete több szövegen átüt, amelyek egyébként formailag a *vaudeville* típusába tartoznak:

²² Erről pl. Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Mulatságok »köznépi dall«-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Cs. R. I., Bp., reciti, 2013, 150–151; SZIGETI Csaba, *A magyar vaudeville 1823-ban = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 283–312. A műfaj alábbi, általános jellemzésekor Szigeti cikkére támaszkodtam.

²³ RMKT XVIII/8, 6. sz.

²⁴ Uo., 12/III. sz.

²⁵ A furcsa, talán csak Magyarországon ismert középkori mesterségnévről vagy rangról pl. ZOLNAY László, *A magyar muzsika régi századaiból*, Bp., Magvető, 1977, 296–298.

Megnyertük, amit rég kértünk,
Szörnyű borbővséget értünk,
Káros volna most meghalni,
S e világról eltalpalni,
Haj, haj, Péter, Pál,
Előbb állít az halál,
E' még azért rád talál,
Egyet jót igyál! (1790-es évek)²⁶

A, B, C, D, Örvendezz te,
Én ugyan nem bánom,
Sőt inkább akarom,
A, B, C, D, Örvendezz te! [...]

K, L, M, N, Nem lesz nékem
Búsulásom
Avagy rossz lakásom,
K, L, M, N, Nem lesz nékem. [...]

S, T, V, U, Nem bánt a bú,
Szívemre nézhetek,
Kedvemre élhetek,
S, T, V, U, Nem bánt a bú.

X, Y, *Eb sirasson*
Az elmúlt napokat,
Jövendő dolgokat,
X, Y, Eb sirasson! (18. század vége)²⁷

Közös motívum a vágánsok örökségével a jelen idő, az ifjúság, a legényélet kultusza, szemben a vénekkel, a tekintéllyel, a gondokat megtestésítő öregkorral (ennek a konfliktusnak, mint láttuk, a közép-korban konkrét antropológiai háttere volt):

Bánatom nincs, élek vigassággal,
Vigadozok kedves barátimmal,
Barátságom közlöm az ifjakkal,
Ifjúságom teljes nyájassággal.

²⁶ RMKT XVIII/8, 51. sz. (*Makariás pórul jára*), 7. versszak.

²⁷ *Uo.*, 43. sz., 1., 3. és 5-6. versszak. (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

Vígan élek, nincs semmi bánatom,
Mit bánkódom, mikor jól van dolgom?
Mulatsághoz most vagyon jó módom,
Mivel még most csak magamra gondom.²⁸

Ifjak vagyunk, éljünk frissen,
A vén tyúknál szebb a pislén,
Majd, majd ha megvénülünk,
Osztán eleget ülünk.²⁹
Aki komor, nem gavallér,
Az egy pipa dohánt nem ér. [...] (1800 k.)³⁰

II. MIÉRT NE INNÁNK?

Csokonai két fontos, antikizáló bordala jól példázza a különböző hagyománysszálak összeszövését, egy új műfaj megteremtését. Aligha túlzás, hogy „minden út Csokonaihoz vezet” – amelyik pedig nem, az tőle indul!

A *Miért ne innánk?* című, Himfy-strófás verset 1796-ra datáljuk, s ebben az évben jelent meg a Diétai Magyar Múzsza lapjain. E versből való az a sor, ami tanulmányom címét adta, s amely némiképp rávilágít, mit kívánt sugallni Csokonai a furcsa, mentetegetőző címmel.

Igyunk barátim! a' komor
Bú' lángja nem tsatázik,
Ha mádi borral a' gyomor
A' kis pokol meg ázik.
Igyál! ne, e' szőlő-gerezd'
Levével öblödet fereszd.
Vígadj ötsém! ma-holnap
Zsákjába dughat a' pap.

²⁸ Uo., 37/III. sz., 1–2. versszak.

²⁹ A *vénül-ül* rímpár a *Ha bort iszom, vidám vagyok* kezdetű dal egyik reformkori, szintén székeley változatában is visszaköszön: „Most vigadjon az ifiú, / Most kiáltsa: ujjujjúj! / Mert ha megvénül, / Mind a füttő mellett ül.” *Bándi Péter énekeskönyve 1837*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár–Bukarest, Kriterion, 2000 (Téka), 111. Érdekes, hogy az al-csíki versfüzet egyik szomszédos szövege épp az a Csokonai-bordal, amelyről a következő fejezet szól (*Miért ne innánk?*).

³⁰ RMKT XVIII/8, 53/I. sz., 1. versszak.

Mi gondod a' továbbira,
 'S világodat hogy' éled?
 Tekínts tsak e' jó mádira,
 Szíved tudom meg éled.
 Más hadd gyötörje a' fejét
 Töltvén bolond esztendejét;
 Éljük rövid napunkkal
 Múlatva víg *igyunkkal*.

A' Bakhus úr' pintzéjibe
 Magam leszek vezértek:
 Nunc est bibendum! ennyibe
 Horáttzal egyget értek.^(*)
 Igyunk, eb a' ki nem barát!
 Tegyük le minden maskarát,
 'S már most no, *poculatim*
 Igyunk vidor barátim!

(*) Horatius. Carm. Lib. I. Od. 37.

Csokonai Horatiussal egyetértő bordalának közvetlen előzményeként egy másik, azonos műfajú diákdal rajzolódik ki. Erről már több helyen írtam,³¹ itt csak megemlítem a *Vígan, barátim, kacagjuk ki a gondot* kezdetű, többnyire egyetlen szakaszos bordalt. Egyik változatában *Igyunk, barátim...-ra* módosult a kezdősor:

Igyunk, barátim, kacagjuk ki a gondot,
 Vígan szájára fordítsuk a hordót!
 Míg az ember ifiú, töltse vígan életét,
 Hagyja vén korára a kedvetlenség terhét!
 Majd elég idő lesz az aggódásra, ha
 Eljő a papok telhetetlen zsákja.³²

Bár az adott szövegváltozat történetesen egy-két évvel fiatalabb Csokonaiénál, de az egész anonim bordal feltehetőleg nem. Valószínűleg inkább ez szolgált mintaként Csokonainak, semmint fordítva

³¹ Bővebben: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 276–277.

³² *Uo.*, 276 (*Dávidné Dudája*, 1809) = RMKT XVIII/8, 34/III. sz.

– a kezdősor átíródása ugyanakkor már az ő versének terjedésére és hatására utalhat. A tartalmi rokonságot más is érzékelhette, hiszen a gondfelejtés mellett az ifjúság dicsérete, a vénség kárhozthatása, illetve a papzsák motívuma is közös. Ez utóbbi ekkoriban nemcsak a kolduló barátok tarisznyáját jelentette („Papzsák telhetetlen”), hanem itt egyértelműen a járványok miatt zsákbán eltemetett emberekre utal.

Van tehát egy közköltészeti mintaszövegünk, amely fontos kulcsszavakat adott Csokonainak. A Horatius-szál értelmezése azonban még további fontos elemeket tartogat. A jegyzetben is nyomatékossított idézet a Kleopátra halálára írt óda (I, 37) kezdetét jelöli:

*Nunc est bibendum, nunc pede libero
pulsanda tellus, nunc Saliaribus
ornare pulvinar deorum
tempus erat dapibus, sodales.*³³

Virág Benedek közel egykorú fordításában:

*Mostan borozzunk; most szabad, illik is
Tánczokra kelnünk: ágyakat lstenink
Számára készítnünk, 's lakoznunk,
Mind vigadó Sailok, barátim!*³⁴

Mulatasra biztat tehát Flaccus mester is, ennek oka pedig Róma egyik fontos ellenlábásának, Kleopátra egyiptomi királynőnek halálhíre. Napi aktualitásként (római szemmel) ezzel a nagy, országos, sőt nemzetközi gondoktól való megszabadulásra utal. Tudomásunk szerint 1796-ban nem volt ilyen horderejű esemény sem Csokonai, sem a nemzet életében. (Ha netán korábbi a vers, nem könnyű ünnepelni valót találni az 1790-es évek Magyarországon...) A jakobinus mozgalom okozta országos botrányok eddigre elültek; Napóleon előrenyomulása pedig inkább vészterhes üzenet volt az országgyűlésen verseket kiadó költő számára, semmint örömhír. A versben ilyesféle politikai üzenetet kár keresni, a travesztiát inkább magánéleti irányúnak érezhetjük.

³³ Horatius műveit a *The Latin Library* internetes szöveggyűjteménye nyomán idézem: <http://www.thelatinlibrary.com/hor.html> (letöltés: 2017. 07. 29).

³⁴ XVII. *Kleopatra* = Q. F. HORÁTIUS' Ódái: *Öt könyv*, [ford. VIRÁG Benedek], Budán, A' Magyar Királyi Universitas' betüivel, 1824, 53.

Horatius – Anakreónt s másokat imitálva – természetesen más-kor, vidámabb, intimebb pillanatokban is megemlíti a borozást. Néha hangsúlyos helyzetben, pl. az *Ódák* I. könyvének 7. darabjában: „sic tu sapiens finire memento / tristitiam vitaeque labores / molli, Plance, mero”.³⁵ Vagy a Leuconoénak címzett versben: „sapias, vina liques et spatio brevi / spem longam reseces” (I, 11).³⁶ A P. Quintilius Varus-hoz szóló ódája kifejezetten a bort jelöli meg az élet orvosságaként: „Nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem [...] mordaces aliter diffugiunt sollicitudines”.³⁷

Amikor Csokonai odabiggyeszti: „ennyibe Horáttzal egyet értek”, az *ennyibe* szó sajátos szűkítést jelent a választott témakörön belül. Horatius megítélése ugyanis ekkortájt nem volt egyértelműen pozitív a Habsburg Birodalomban, épp a földi életet igenlő „zabolátlanságok” miatt tekintették például számos művét kártékonynak, s az oktatásban is mérsékeltek jelenlétüket.³⁸ Csokonai óvatos egyetértése tehát nemcsak magára az ivásra utal, hanem arra is, hogy *nunc*, vagyis ‘most’ van módunk erre. Nem a jelen pillanatot vagy alkalmat érti alatta, hanem a földi életet, hiszen a túlvilágon ilyesmi aligha vár ránk. Ezért vállal bacchikus vezetői szerepet a költő: a pincék mómora segít levetkőzni a földi élet visszásságait, s az álarcokat letéve önmagunkhoz terel vissza. Természetesen mértékkel, *poculatum* (‘poharanként’) kell boroznunk, amint a vers végi felszólítás nyomatékosítja. Az „eb a’ ki nem barát” fordulat közköltészeties, de Csokonai is írt hasonlót. Kissé emlékeztet a szelíd tollú Ányos Pál bortalára is, melyet költőnk szintén ismerhetett, mert kéziratban terjedt:

Éllyen mái társaságunk,
Igaz magyar barátságunk!
Nem bántódik így meg Isten, sem ember,
A’ ki pedig ezt irigyli, nem ember.³⁹

³⁵ „[...] hát te is üzd el néha az élet / sok fáradságát, sűrű gondját, / Plancus, üdítő színborral”. HORATIUS *ÖSSZES MŰVEI* BEDE Anna fordításában, Bp., Európa, 1989, 16.

³⁶ „Légy bölcs, szűrd le a bort, / és nyesegess / kurta kis útagon”. *Uo.*, 21.

³⁷ „Szent szőlőt telepíts / Varus, előbb, / mintsem akármí fát [...], és gond hogyha emész, / csak borital / tudja elűzni azt.” *Uo.*, 31.

³⁸ Köszönöm Balogh Piroska vonatkozó adatait.

³⁹ *Magyar Minerva*, I, *Ányos munkái*, Pest, 1798, 94.

Említettük, hogy a bordal Csokonai első komoly nyilvános kötetében, a Diétai Magyar Múzsában jelent meg. Hogy a „mulatsági dalok” műfaját költőnk nem érezte alantasnak vagy nyomtatásra méltatlannak, az is jelzi, hogy ugyanebben a rövid életű periodikában adta közre olaszból fordított *Asztali dalát* („*Márkgróf Maffei után*”).⁴⁰ A vers nyitánya és több részlete a közköltési bordalokat idézi⁴¹ – ezt fordítói tudatosságnak és műfajismeretnek vélem. Az emelkedettebb, filozofikus borozgatás hangulatába a *remedia amoris* motívuma vegyül:

Pajtás, pajtás, kész az asztal!
Már ne gyermekeskedjeteK,
Minden gondot kergessetek
Ördögbe pokolba.⁴²
Mert az ég akár derül,
Akár felhőbe merül,
Jó napunk lesz itt ma. [...]

Hajdan ha egy szem lankasztott,
Ha egy szép melyet öleltem,
Minden kedvem ebbe leltem:
Bolondság, ifjú szél!
Mennél jobb így múlatni,
A' kantsókat forgatni,
Míg fel ázik a' bél!

Kazinczy szerint egyenesen Scipione Maffei olasz verse szolgált mintául a *Miért ne innánk?* fogalmazásakor.⁴³ Ha ez nem is kizárólagos igazság, mindenképp megfontolandó. Tematikus kapcsolat fűzi

⁴⁰ CSOKONAI Vitéz Mihály, *Költemények 2. (1791–1793)*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1988 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei; a továbbiakban: CSÖM II), 154. sz. A folyóiratban Csokonai több más olasz műfordítást is közreadott, például Leme-ne nyomán *A Rózsa* című verset, ami a *Virágok vetélkedése* motívumához kapcsolódik, s Szűz Mária szeretetében látja a rózsza szépségének lényegét.

⁴¹ Sőt az olaszból fordított mulatódal voltaképp az ugyanitt kiadott *Zsugori uram* motívumára is reflektál, mivel (igencsak közköltészetiesen) átkokat szór a fősvényekre és a hitelezőkre („Hogy az a' sok mord zsugori / Veszne mind anyja' kínjába!”). Csokonai láthatólag számolt azzal, hogy az olvasó komponált egészként forgatja a Diétai Magyar Múzsát.

⁴² Vö. Csokonai *Felvidulás* c. versének búkergető soraival.

⁴³ Kazinczy 1829-ben írja meg vélekedését Guzmics Izidornak, az olasz verset idézve („amici, amici e in tavola”). Idézi: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 4. (1797–1799)*,

másrészt a bordalt egy *picturá*hoz is (*Az Ősz*). Szüreti képsorai, a buzgólkodó, majd megittasuló szőlőművelők zsánerfiguráival a műfaj hazai gyöngyszemei közé tartoznak.

Figyelemre méltó apróság, hogy a *Miért ne innánk?* 3. szakaszának egyik kulcsszava, a *maskara* hangsúlyos szerephez jut a Diétai Magyar Múzsza egy másik Csokonai-versében is, ugyancsak rímhelyzetben és tárgyasetben. A *Rút ábrázat 's szép ész* című, oktató költemény lírai alanya épp a saját „otmányságát” festi, amikor így fogalmaz:

És hogy én ne végyek reám semmi harát,⁴⁴
Magam képe is tud játszani maskarát.⁴⁵

Nem kell tehát maszkot és jelmezt viselnem, oly visszataszító a külsőm – ám mindez szembeállítható a gúnyolódó „szép” emberek lelki-szellemi sivárságával.⁴⁶

Tovább árnyalja a képet, hogy közvetlenül a *Miért ne innánk?* előtt és után két invokációs vers olvasható, még a címük is párhuzamos szerkezetű. A *Serkentése a' Múzsának* (*Jer! magunknak fűzzünk szárnyakat*; 29–31) a költői önértelmezés és az örökkévaló emlékezet kérdését érinti, s feltehetőleg valamelyik genfi zoltár dallamára éneklendő. A *Hívása a' Múzsának* (*Jer, kit mérges gondok rágnak*; 32) pedig a „zöld Tempé”-n ránk váró örömökre és vigasságokra csábít.⁴⁷ Ezáltal a mikrocyclus a borivást – legalábbis a bacchusi lelkületet – beemeli a múzsai tevékenységek, a hírnevet adó komoly dolgok közé, mintegy megnevesítve a közköltészeti formulákat. Csokonai alkalmi vers-

s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei; a továbbiakban: CSÖM IV), 620.

⁴⁴ A *hara* jelentése 'barátság' vö. a *Miért ne innánk?* papmotívumaival.

⁴⁵ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények* 3, 1794–1796, s. a. r., bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1992 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei; a továbbiakban: CSÖM III), 254. sz.

⁴⁶ A vers már az 1794-re datált *Szatmárnémeti gyűjtemény*ben szerepelt, tehát évek óta kész szöveg volt, mire nyomdafestéket látott. http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_verse_0118_k

⁴⁷ A vers fontosságát jelzi furcsa utóélete. A váci *Énekes Gyűjtemény* 1801-re datált 2. kötetének nyitó szövege ugyanis ennek parafrázisa volt, mely máig nem eldöntött, hogy Csokonaitól származik-e, vagy a kiadó igazította hozzá az új célokhoz a nyomtatásban már öt éve megjelent verset. Bővebben: Csörsz, *A kesergő nimfától...*, i. m., 365–366.

füzerei (A' korán megtisztelt virtus; Hunyadi Ferenchez stb.) gyakran szintén háromeleműek, s ez itt különösképp fontos, mivel e három vers zárja a II. kötetkét.

A Horatius-idézethez visszatérve: sokan ismerték és felismerték ezt a néhány jellegzetes szót. Az 1820-as évekből való az a kétstrófás latin diákvers, amely ezt a buzdító félsort még jobban exponálja. Lehet, hogy Csokonai hatására született, ám lehet, hogy ő is ismerhette ezt a dalt, mivel a sárospataki gyűjtemény anyagában bőséggel találunk 18. századi szövegeket. Akárhogy is: még az „ebes” átkozódás is áthallásokat enged a két szöveg között...

Nunc est bibendum omnibus
Parvis, aut sublimibus.
Nunc dicetur vivat! vivat!
Quisque hoc vinum ebibat

Nunc ne 'spectentur futura
Anima non muritura
Si non bibis care frater
Canis tua tota mater⁴⁸

III. BAKHUSHOZ

A másik vers *Bakhushoz* címmel jelent meg 1805-ben az *Ódák* posztumusz kötetében (I. könyv, 10. sz.). A kritikai kiadás 1798 tájára datálja,⁴⁹ az új kronológia valamivel óvatosabban „1802 előtt”-re; autográf kézírata nem maradt fenn.⁵⁰ Mindenképp későbbi tehát a *Miért ne innánk?* szövegénél, így annak ismeretében, annak műfaji tapasztalataival gazdagítva készülhetett. A vers az ógörög dithüramboszokat idézi, ilyesféle címmel szerepel a szerző verslistáin. A szólóénekes („Egygyes”) és Kar felelgetésére épül, így egyúttal a *vaudeville*-nél említett

⁴⁸ *Felvidítő V. Nóták I.* (1824), CC. sz., Tuss.

⁴⁹ CSÖM IV, 617–618. Szilágyi Ferenc határozottan kizárja a szakirodalom korábbi vélekedését, hogy a vers Csokonai pataki éve során keletkezett volna.

⁵⁰ Külön köszönet illeti Debreczeni Attilát (MTA-DE Textológiai Kutatócsoport), aki lehetővé tette, hogy a még készülő hálózati Csokonai kritikai kiadást felhasználhassam kutatásaimhoz.

refrénes-strofikus szerkezetnek hódol, akárcsak az anakreóni hetesben írt, egykorú *Orgiák*:⁵¹

ÉVOÉ!
 Bakhe, éván, évoé!
 Évoé!
 Bakhe, töltsd lelkünket bé!
 Itt van a' zúzos Detzember:
 Bor van é?
 Bort igyon ma minden ember:
 Évoé!⁵²

Pontos mintáját nem ismerjük, de Szilágyi Ferenc megjegyzi, hogy költőnk az *Evoé!* kiáltással épp Horatiusnál is találkozhatott: „euhoie parce Liber, parce”⁵³ – ahogy Vergiliusnál és Ovidiusnál is. Ám meglehet, hogy nem ókori minta lebegett előtte, hanem egy azt követő klasszicista szöveg. Egy Gessner-idillium Kazinczy-féle fordítása például szintén hathatott rá, mely 1788-ban jelent meg nyomtatásban.⁵⁴ Kazinczy amúgy is biztosra vette a Csokonai-óda német eredetét, jóllehet Szilágyi Ferenc szerint Eschenburgnál épp egy olasz változat szerepel Angelo Polizianótól, a 15. század 2. feléből.⁵⁵ Más, távolabbi német minták sem oldják meg az egyértelmű forrást, tehát ez máig nyitott kérdés. De vajon szoros világirodalmi mintát kell-e keresnünk? Nem épp egy hasonló műfajkontamináló játékot űz Csokonai, mint az 1796-os bordalnál?

Bacchus tisztelete kétségkívül pogány rítusokat idéz fel, róla verset írni a kissé tartózkodó magyar irodalmi nyilvánosságban eleve merész ötlet volt. Akkor is, ha a meghaló és feltámadó Dionüszosz a Krisztus-élettörténet egyik előképének tekinthető.⁵⁶ A dithürambosz műfaja megteremtőjének tekintett mondabeli énekszerző, Arión, majd a klasszikus görög kardalköltők (pl. Pindaros, Szimónidész) eredeti

⁵¹ „Lantom danold LIÉUST; / A' sziveket feloldó, / A' gondtörő LIÉUST, / Méltó danolni néked.” CSÖM IV, 319. sz.

⁵² *Uo.*, 318. sz.

⁵³ *Carm.* 2, 19, 7 = CSÖM IV, 621.

⁵⁴ CSÖM IV, 620.

⁵⁵ *Uo.*

⁵⁶ JÁNOS, *i. m.*, 88.

vagy apokrif művei hozzáférhetőek voltak Csokonai számára – akár csak az utánzóké. János István felveti ugyanakkor, hogy ez a vers és a *Miért ne innánk?* akár a hegyaljai élmények hatását tükrözheti, de nemcsak a mádi bor emlegetése miatt.⁵⁷ Az 1770-es évektől adatolható a hegyaljai német telepések Bacchus-kultusza, zenével kísért maszkos-dramatikus játéka, amelyek bizonyára a középkori vallon szőlőművesek hagyományaira épültek rá, s jócskán megerősödtek a sárospataki kollégium színjátékok hatására.⁵⁸ A 18. század végétől mindez erőteljes magyar színezetet kapott, a 19. századi tokaji Bacchus-szobor is magyar viseletben lovagol a hordón.⁵⁹ János István szerint a „tegyünk le minden maskarát” sor egy már lezajlott, maszkos Bacchus-játék utáni társas vigalomra hív (magát a játékot idézi viszont a *Bakhushoz* szóló óda).⁶⁰ A *Miért ne innánk?* valóban 1796-os lehet (685), de a hegyaljai utalások inkább csak emlékek benne, Szilágyi Ferenc szerint nem diákközönségnek készült,⁶¹ hanem táncrea kész „víg kompániának”, vagyis ekkor már jó eséllyel a dunántúliaknak. A „zúzos december”-t említő refrén a közismerten késői tokaji szüreten túl, más vidékeken már a téli, ünnepközi borozgatást juttathatta az éneklők eszébe.

Az Ősz már említett szüreti jelenetei végén, Október havától búcsúzva Csokonai már 1794 táján megírta (s 1796-ban ki is nyomtatta) az új kardal esszenciájaként is felfogható Bacchus-invokációt. Szinte minden szava és motívuma visszatér a *Bakhushoz* szóló ódában:

Idvez légy Liéus, jóltévő Istenség!
Te tőled szívünkéből fut a’ kedvetlenség,
Te a’ barátságot ‘s örömet érleled:
Légy jó! ím kezet fog az ember te veled.

Kézenfekvő rokonság fűzi az ódát az 1802-ben lezárt *Anakreoni dalokhoz*, ám ez inkább tematikus, mint szorosabban vett filológiai kapcsolat. Az ógörög mintát és versformát követő ciklus individuálisabb módon, nem a közösségi vigalom vagy borfogyasztás jegyében

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Erről bővebben: PINTÉR, *i. m.*

⁵⁹ Bőséges adatokkal: JÁNOS, *i. m.*, 87–88.

⁶⁰ Uo., 88.

⁶¹ CSÖM IV, 618.

beszél a mámorról. A *búkergető*⁶² sokat idézett, jól pergő sorai pedig valóban Anakreónra mennek vissza; Csokonai kottával együtt másolta le a francia kiadásból, s külön is lefordította. Valóban Bacchus tiszteletére hív a vers, de érezhetően más tónusban, mint a himnikus szárnyalású kardal. Kizárólagos forrásnak tehát nem, de inspirációs háttérnek mindenképp számon tarthatjuk az anakreóni hagyományt.⁶³ A két Csokonai-dal azonban közösségi, diákos tónusú, s ez irányú háttérét is meg kell vizsgálnunk.

A Bacchus-kultusz a vágáns kultúrában is gyökeret vert. A műfaj latin diák képviselőiről már volt szó, a *Carmina Burana*-ban ránk maradt például egy *Bacche bene venies* kezdetű Bacchus-köszöntő, egészen hasonló tartalommal (a már említett „perzsa mulatódal” kibővített változata a *Ludus Danielis*-ből). Éppígy a bor felszabadító és kibékítő, bátorító és szerelemszerző erejét éneкли meg, refrénes szerkezettel:

Bacche, bene venies gratus et optatus,
per quem noster animus fit letificatus.
Refl. Istud vinum, bonum vinum, vinum generosum,
Reddit virum curialem, probum, animosum!⁶⁴

Hogy ezek a középkori versek évszázadokig fennmaradtak és tovább variálódtak a diákközösségben, már több példán láthattuk (az Archipoëta gyónásától az *In taberna quando sumus* kései, Debrecenben feljegyzett töredékéig).⁶⁵ A fenti Bacchus-kardal szoros folytatásáról nincs tudomásom, azonban 1824 táján a sárospataki *Felvidítő* kézirat-sorozatban több szövegtöredék felbukkan a „Bacchus-liturgiából”,⁶⁶ köztük egy ismerős részlet:

⁶² CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5. (1800–1805)*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 354. sz.

⁶³ További fontos, más vonatkozású elemzési szempontok az életmű egészéhez viszonyítva: GÖRÖMBEI András, *A bordal Csokonai lírájában*, *Alföld*, 12(1973), 1663–1668.

⁶⁴ *Carmina Burana: Die Lieder...*, i. m., 200. sz., 600–602.

⁶⁵ Utóbbiról: CSÖRSZ, „*Vinum facit...*”, i. m., 353.

⁶⁶ Köszönöm a sok évvel ezelőtti szíves eszmecekerét Martin Svatošnak (Prága), aki a kora újkori Bacchus-kultusz egyik kiváló szakértője.

Vive Bache Pater!
Bibe *istud vinum* frater
Ardet amor hoc frigus depelletur
Fervida ira hocce [!] reprimitur
Faedus icitur, et desinunt bella
Est quae gaudet felix vino cella⁶⁷

E kézirat szomszédos szövege (megléhet persze, hogy már Csokonai ódájának hatására) szó szerint idézi az ógörög mármorkiáltást, s helyet kap a mulandóság képe is:

Be jó itt subscribálni
A Magyarok nevének
Poharanként bibálni
’S áldozni Evoének
Annak a ki a Magyarok közt lenni akar
Ugy is a sírhalom nem soká el takar.⁶⁸

Egy előző latin versike pedig Horatius kedves falernumi borát és Bacchust egyaránt dicséri. A versforma a Csokonai által is kedvelt ún. Blumauer-strófa (8, 7, 8, 7, 8, 8, 7), ami azt sejteti, hogy 18–19. századi szerzeményről van szó:

In aeternum vivat! vivat!
Nomen Bachi factum [?] sit
Redde animum Phalernum
Qzem dolor jam consumsit [?]
Nam gustatis guttis tuis
Levas luctibus mutuis
O Bache! cor gravatum.⁶⁹

Hegyaljai szüreti könyörgésként maradt fenn ugyanitt egy hosszabb magyar dalszöveg is, amely ugyancsak a bor istenéhez szól, s a rossz időjárás okozta szőlőkárról panaszkodik:

⁶⁷ *Felvidítő V. Nóták I.* (1824), CXCIV. sz., *Tuss.* (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

⁶⁸ *Uo.*, CXCVI. sz., *Tuss.*

⁶⁹ *Uo.*, CXCVIII. sz., *Tuss.*

Oh Bakhus bornak Istene
Mért nem állottál ellene
A tavaszi hidegeknek
Vége a szőlős kerteknek [...]

Ne légy ház hozzám illy mord óh!
Hadd legyen sok tele hordó
Hogy neked sok jó kedveket
Szentellyünk sok innepeket.⁷⁰

A fenti szemelvények is jelzik, hogy Hegyalján valóban volt latin és magyar nyelvű Bacchus-dalkultúra, a legváltozatosabb műfajokban szólítva meg az ókori istent. Csokonai ódája azonban leveti antik szerepdal jellegét, s a *Miért ne innánk?* világához közelít, amikor a papok ellen szól, illetve amikor a jövő fölötti aggodást harciasan elúzi:

Tsak te vagy
Szíveinknek mindene:
El ne hagyj
Óh örömmek Istene!
Meg halunk; de semmi gond az,
Fére bú!
A' ki búsúl, mind bolond az.
Hú, hú, hú!! [...]

Soknak kárt
Tészen a' bor: szent igaz.
Soknak árt
A' Tivornya: semmi az.
Fére most az Étikával:
Nints itt pap:
Tántzra víg kompániával.
Hap, hap, hap!

A Bacchus-óda fontos jellegzetessége tehát, hogy a búfelejtés/örömszerzés tengelyén túl a bor morális szerepét is értelmezi. A bor itt – nagyon hasonlóan a középkori diákirodalmi mintákhoz – össztársadalmi egyenlőséget, stabilizációt jelent. Maga az *Evoé!* kiáltás sem

⁷⁰ *Felvidítő VI. Nóták II.* (1824 után–1850 k.), CLXXXIX. sz., 1. és 12. versszak.

férfiak, hanem bakhánsnök szájába illik, tehát a Kart mindenképp különböző neműek alkották. A borivás pedig valóságos orvosságot jelent a világ gondjaira: a hátrányból előnyt kovácsol, elmélyíti a barátságot és a szerelmet. Egy ritkábban idézett strófa a szegény embernek (tájszóval: *mazúr*) is jobb sorsot ígér:

A' Mazúr
Általad gazdag lehet,
'S mint az Úr,
Szarvat és szemet vehet.
A' bolond észtlél a' borba',
'S úgy lesz bölts:
Tölts tehát bort e' tsuporba,
Tölts, tölts, tölts!

A *Baklushoz* az *Ódákban* kevésbé szorosan komponált helyen olvasható, mint a másik bordal első közlése a Diétai Magyar Múzsában. Az *Első könyvben* kapott helyet, jóval előbb, mint a már kiadott *Miért ne innánk?* (21–26, az utóbbi: 45–46), tavaszi-nyári idillversek fogják közre (*A' tavaszhoz* és a *Víg élet a' Parnasszuson*). A kötet változékony, ellenpontozó szerkesztésébe jól illeszkedik a téli, alapvetően elég férfias ivónóta.

IV. DALLAMOK

A stílus- és kontextuselemzés miatt egy kicsiny zenei kitérőt érdemes tennünk. A dallamok ugyanis szintén súgnak valamicskét arról, Csonkoni milyen stílusréteget célzott meg, amikor e versek olvasóit-énekelőit maga elé képzelte. Az antik görögös-latinos emelkedettséget szerencsés kézzel ötvözte a magyar (és poszt-vágáns nyugat-európai) közköltészet hagyományával, s a kapcsolatot a zenei háttér is biztosította. A *Miért ne innánk?* kétféle dallamáról tudunk; távoli kapcsolatban állnak egymással, az akkordmeneteket tekintve több párhuzamot sejtetve. Az egyiket Tóth István kottás gyűjteménye őrizte meg (1839–1843), s azonos azzal, amit a *Békaegérharc* nyitó lapján szintén kottával közölt Márton József, ráadásul e Himfy-strófás dallamra ismétlés nél-

kül ráénekelhető a Csokonai-dal.⁷¹ Pfeifer Ferenc ugyancsak írt hozzá egy verbunkos melódiát 1818-ban. A másik dallamváltozat viszont, amelyet Kiss Dénes (Pápa, 1844) és Arany János (Debrecen, 1874-es lejegyzésben) örökít tovább, a kiterjedt *Straßburger*-dallamcsalád egyik ágával rokon. Ezt a német populáris dallamot már sokkal korábban megismerhették magyar szöveggel: *Midőn szeretőjét várja, tralalalloom*⁷² akár Debrecenben, akár Patakon, mivel mindkét térségből adatolható már az 1780-as évekből. Azt is tudjuk, hogy a dallam kapcsolatot tart egy másik német melódiával, amelyre Faludi Ferenc *Fillisét* énekeltek, másfelől az ő *Szakács-énekét* is egy „Stroszburgeris nótára” énekelte Farkas Pál gyűjteménye (1780-as évek után), s jó eséllyel ezt értette alatta. Tehát majdnem biztos, hogy ezt a dallamtípust kell eredetinek vélnünk, ilyenformán Csokonai egy slágerdallamra írta a verset, ami így igen könnyen elterjedhetett.⁷³ Sőt ha tüzetesebben megvizsgáljuk, kiderül, hogy az „alpdallam” és a Márton/Tóth-féle verbunkos téma távoli kapcsolatban állnak egymással, az akkordmeneik párhuzamosak; a verbunkos forma mintegy a *Straßburger*-dallam átszerkesztésével, átstilizálásával és lassításával jött létre.

⁷¹ Tóth István feltehetőleg Csokonai diákja volt Debrecenben, így az sem kizárt, hogy ő még egy olyan praxisra emlékezett, amikor a *Békaegérharc* dallamát valóban, társasági szinten is hozzáillesztették a Himfy-strófás Csokonai-dalokhoz. Akár a költő javaslatára? Más adat nem igazolja ezt, s a dallamot korábbi, Csokonai életidejéből való lejegyzés nem rögzítette, csak Márton posztumusz kiadása. A később izsáki és fülöpszállási kántorként tevékenykedő Tóth István személyéről és gyűjteményéről bővebben: KOBZOS KISS Tamás, *Tóth István fülöpszállási kántor kéziratosa dalgyűjteménye* (Áriák és Dallok Verseikkel, 1832–1843) = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, Bp., Reciti, 2014, 363–383.

⁷² BARTHA Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai: Énekeltek versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból*, Bp., MTA, 1935, 152. sz.

⁷³ A Csokonai-vers kottás feljegyzéseinek részletes elemzését lásd: *Csokonai Vitéz Mihály énekelte költészete: Elektronikus kritikai kiadás* [DVD], szerk., bev. D. HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 43. sz. jegyzetei. A közreadó itt megemlíti az ugyancsak *Straßburger*-dallamváltozatra énekelte *Element Szent Péter Rómába* kezdetű népi ivónótát; e szövegnek 19. század eleji feljegyzéseiről is tudunk.

1. kotta

A *Miért ne innánk?* kétféle dallama

Tóth István (1839–1843) és Kiss Dénes (1844) lejegyzésében

Egy közköltészeti szövegtípussal állandósult melódiát őriz a *Bak-hushoz* szóló vers is.⁷⁴ Szinte ugyanazokban az években, a 18–19. század fordulóján bukkan fel kéziratainkban és ponyván a *Víz, víz, nincsen olyan víz*⁷⁵ kezdetű, visszatérő szerkezetű (*vaudeville* jellegű) mulatódal, amely természetesen a bor dicséretét zengi. A folytatás pedig a 18. század első feléből való hangszeres gyűjtemények hexachord dallamkliséit variálja, némileg a 17. századi *Apor Lázár tánca* rokonságából. Ilyen dallamösszevonásra bőven van példa az *Ötödfélszáz énekek* lapjain is, sőt a Csokonai rögtönözte, *Zöld Ferenc* kezdetű tréfás köszöntő is ilyen,⁷⁶ tehát a költő dallamfabrikáló gyakorlatától sem volna idegen. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a Bakhushoz szóló dal strófavégi felkiáltásai is nagyon emlékeztetnek e népszerű mulatódalra: „Bort, bort, bort!”, „Tölts, tölts, tölts!”, „Haj, haj, haj!”⁷⁷

⁷⁴ Csokonai szövegével feljegyzett és kiadott változatait lásd *uo.*, 21. sz. jegyzetei.

⁷⁵ RMKT XVIII/8, 28. sz. Még népszerűbb rokona a *Fáj, fáj, fáj a szívem, fáj* kezdetű, 18. század végi szerelmi daltípus, amely szintén terjedt kéziratban és ponyván, tehát éppenséggel ennek dallamcsírája is hatással lehetett a bordaléra.

⁷⁶ CSÖM III, 227. sz.; Csörsz, *A kesergő nimfától...*, i. m., 292–297.

⁷⁷ A közköltési szövegcsalád jól felismerhető nyomot hagyott később Vörösmarty Mihály *Haj, szem, száj* c. népies műdalán is.

A daltípus egy távoli alakváltozatát egyébként *A' méla Tempefői* részeg hajdúja is dalolja: „Haj, haj, haj, haj, / Édes ökreim, no haj!”⁷⁸

Az alábbi kottapéldán a *Bakhushoz* Tóth István-féle verzióját (1839–1843) vethetjük össze az említett közdal Almási Sámuel által leírt dallamával (1834), aki egyébként ezt a Csokonai-verset egy kissé eltérő dallammal rögzítette.

2. kotta

A *Bakhushoz* Tóth István-féle dallama a *Víz, víz...* Almási-féle változatának témafejével (1834)
és az *Apor Lázár*-dallamtípus második felével

Tóth István (1839–1843)

Almási S. (1834)

Apor Lázár tánca, 2. féldallam (Kájoni-kódex, 1687 előtt)

V. EPILOGUS

A leghoratusibb korabeli közköltési alkotás mégsem Csokonaihoz köthető, sőt még Pálóczi Horváth Ádámhoz sem, noha a 19. század első felében sokan neki tulajdonították. Egyik szakasza Újfalvy Krisztina versei közt maradt ránk egy invariáns strófával, így őt is szerzői gyanúba hozták. Ám a *Vígan élem világom* kezdetű, verbunkos dallamra énekelt vers teljes szövege semmiképp sem Újfalvy Krisztina műve – szerzőségét máig nem sikerült tisztázni. Annyit tudunk bizonyosan, hogy

⁷⁸ Az analógiáról: Csörsz, *A kesegő nimfától...*, i. m., 304.

1800 körül jelent meg ponyván, majd számtalan kéziratban és kalendáriumban terjedt.⁷⁹ Több helyen Csokonai bordalainak hatását tükrözi, a sztoikus világképet végigkísérő mértékletes mulatság tónusa is Horatius felé mutat. A földi élet gondokon átsegítő örömeiről, azok tudatos kereséséről szól, egyben a közköltési didaxis néhány finom utalásával óv a tobzódástól vagy a szerelmi gyönyör habzsolásától:

Vígan élem világom,
Míg virít ifjúságom,
Eszem, iszom, vigadok,
Az bának helyt nem adok.
Búsuljon az, kinek tetszik: én vigadok,
Búmban, tudom, soha meg nem bolondulok.

Ez az élet úgysem sok,
Használják az okosok,
Zivataros néha bár,
Vesztegetni mégis kár,
Nem kell mindjárt lemondani ez világról,
Mézet lehet itt szedni minden virágról. [...]

Tiszteld Bakhus oltárát,
Kóstolgassad nektárát,
Bakhus jó ízű teje
Az életnek ereje,
Ki mértékletessen ez kúrával élhet:
Víg napokat s boldog órákat szemlélhet.

Ez az igaz boldogság,
Így él ma az okosság,
Bolond, aki epeszti,
Magát bának ereszti,
Kurva az anyja, aki bánja barátságom,
Tegyen róla, ha irigyli boldogságom!⁸⁰

⁷⁹ A szövegcsalád történetéről, az akkor ismert variánsok teljes bibliográfiájával: RMKT XVIII/8, 59. sz. jegyzetei.

⁸⁰ A legkorábbi, 1800 körüli ponyvakiadás nyomán közli: RMKT XVIII/8, 59/I. sz., 1–2. és 6–7. versszak.

Ezt a közismert verset is (hangszeres) vándordallamra énekelték, érezhető kapcsolatban áll a reneszánsz kori *La Follia*-témával, illetve számtalan egykorú, 18. század végi dallammal.⁸¹ Egyikük a Csokonai-dalköltészetet is érinti: a *Jövendölés az első oskoláról, a Somogyban* egyetlen dallama Tóth Istvánnál épp ennek változata.⁸² Vajon a költő erre a melódiára gondolt, amikor írta? Ha igen, akkor akár a dallammal társuló legismertebb szöveget, a *Vígan élem világot*at is ismerhette.

A fent részletesen megvizsgált Csokonai-versek többszörös (antik, középkori és újkori) forrásvidéke, közköltészeties létmódja jelzi, hogy a bordalok műfaja milyen új lehetőségeket jelentett a szerzői szövegek értelmezésében és terjedésében. Társaságokként változhatott, milyen dallamra s hogyan énekelték őket. Csokonai életművét épp ez a közös használat tette a közösségi kánon csúcára, és segítette megőrizni népszerűségét évtizedeken keresztül. A következő nemzedékek, köztük Arany Jánosék számára Csokonai legtöbb verse *dalként* volt hozzáférhető, s a bordalokat különösképp jellegzetesnek, csokonaiasnak tartották. Az egyébként sok mindenben kritikus Szemere Pál is felhívta erre a figyelmet Kazinczynak szóló egyik levelében: „a’ Csikóbőrös Kulacs, Evoé, a’ Vityilló szép Katója, ’s a’ farsangi dal, méltók hogy megkoszorúztassanak [...]”.⁸³ Mint láthattuk, hosszas filológiai nyomozás után is joggal érezzük e dalverseket egyszerre frissnek és hagyománytisztelőnek, követőnek és követendőnek.

⁸¹ A típus áttekintése a 17. századi halottas énekektől a verbunkos táncgyűjteményekig: DOMOKOS Mária, PAKSA Katalin, „*Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje*”: 18. századi költés források és a magyar zenei néphagyomány [...], Bp., Akadémiai, 2016, 65. sz.

⁸² Csokonai Vitéz Mihály énekelt költészete, i. m., 38. sz.

⁸³ Szemere Pál Kazinczynak (1816), idézi CSÖM IV, 623.